

Most melyik igével vadásszak?

WAGNER-NAGY Beáta

Universität Hamburg
beata.wagner-nagy@uni-hamburg.de

1. Bevezetés

A szelkup nyelvet Nyugat-Szibériában beszélik a Jenyiszej és az Ob mellékfolyói mentén a Tomszki területen, a Jamal-Nyenyec Autonóm Területen, valamint a Krasnojarszki Terület Turuhanszki járásában. A szelkup nép ma már valamennyi etnikai területen kisebbségben van, a lakosok többsége orosz ajkú. A szelkup nyelvjárásilag igen tagolt, három vagy akár négy nyelvjárási csoport is megkülönböztethető, amelyek között jelentős grammatikai és lexikai különbségek mutathatók ki (vö. Kuznyecova 1995, Helimski 1998, Gluskov et al. 2011 stb.). Ebben a tanulmányban a következő csoportosítást használom:

északi	középső	déli	ket
Taz	Tym	Ob	felső Ket
Baiha	Narm	Csaja	középső Ket
Jeloguj	Vaszjugan	Csulym	
Tolka			

A szelkupok korábban főként vadászból és gyűjtögetésből tartották el magukat. Annak ellenére, hogy a vadászat és a gyűjtögetés az egyik legfontosabb gazdasági tevékenység volt, ennek a területnek a szókincese még nem vált mélyreható kutatás tárgyává.

A 'vadászni' és 'gyűjtögetni' jelentésű szavak egy tevékenység összetett folyamatait jelölik. A vadászat első lépései a csapdák elkészítésével, a hálók kifeszítésével vagy a fegyverek (nyíl és íj, puska) elővételével kezdődnek. A következő lépés az állatok tartózkodási helyére való eljutás és a csapdák, hálók ellenőrzése, valamint az állat célba vétele. Sikeres vadászat esetén a vadász hazaviszi az elpusztult állatot, ahol megkopasztják vagy megnyúzzák, mielőtt az táplálékkul szolgálna. Nyugat-Szibéria állatvilága sokrétű: rénszar-

vas, jávorszarvas, (jeges)medve, farkas, róka, coboly, rozsomák, gímszarvas, hód, mókus, nyúl, különböző kacsá- és lúd-fajok, valamint különböző halfajok találhatók itt (bővebben ld. Kusterer 1987). Mint ahogy látni fogjuk, ezeknek az állatoknak az elejtésére a szelkupban különböző igék használatosak.

A bogyók vagy gombák gyűjtése sem véletlenszerű tevékenység: első lépésként elő kell készíteni az edényt, majd el kell indulni az erdő vagy a tundra megfelelő helyeire. Mindkét tevékenységhez átfogó ismeretekre van szükség az állatok életkörülményeiről és viselkedéséről, valamint a bogyók és gombák legjobb termőhelyeiről. Ráadásul mind a vadászat, mind a gyűjtögetés esetében a folyamat kimenetele bizonytalan: előfordulhat, hogy a vadásznak nem sikerül csapdába ejtenie vagy lelőnie az állatot, és az is megeshet, hogy az ember nem tud bogyókat vagy gombákat gyűjteni, mert az állatok már megették azokat, vagy az időjárás vagy más környezeti hatások megváltoztatták a termőhelyi feltételeket. Nyilvánvaló tehát, hogy mindkét tevékenység magában foglal egy tervezési és egy végrehajtási szakaszt.

A vadászatot hagyományosan a férfiak, a gyűjtögetést pedig a nők és a gyerekek végezték. Mindkét nép esetében két fő vadászidény volt: az őszi-téli és a téli-tavaszi. A szelkupok esetében az őszi-téli szezonban a fogoly és az erdőben élő más madarak, valamint a prémes állatok vadászata volt jellemző, míg a téli-tavaszi szezonban a vadászat a szibériai mókusra és a lúdra összpontosult.

E tanulmány célja nem lehet egy átfogó kutatás, így csak a vadászat és gyűjtögetés igei kifejezéseinek morfológiai és szemantikai vizsgálatára szorítkozom. Az ebben a tanulmányban szereplő lexikális adatok az ismert szótárakból (pl. Alatalo 1998, Bykonya 2005, Kazakevics – Budnyanszkaja 2010) és egy szelkup korpusz (Brykina et al. 2021) kibővített anyagából származnak. A korpusz minden nyelvjárásból tartalmaz szövegeket, és jelenleg 93 356 szót (16 450 mondatot) foglal magában. Elicitált adatokat nem használtam fel. Egy adott mondat idézéséhez a példák alatt megjelenő hivatkozási kódot használom (pl. NST_1965_Tyrshaqol_flk.001). A hivatkozási kódok tartalmazzák a szöveg nevét és a mondat számát (folyamatos számozás minden egyes beszélő esetében).

2. A 'vadászni' kifejezés alapigéi

A szelkupban a szótárak több 'vadászni' jelentésű igét tartanak számon, de a korpuszban található még olyan ige is, amely a szótárakból hiányzik. Az adatokat nyelvjárás csoportonként osztályozva az 1. táblázat tartalmazza. Azt a szót, amivel az adott ige összefüggésbe hozható, az északi nyelvjárásban megtalálható alak szerint szintén megadom. Bykonya az általa szerkesztett

szótárban (2005: 122) megad egy olyan igét is, amely csak a középső, a déli és a két nyelvjárásokban fordul elő, és az 'erdő' szóval hozható kapcsolatba. Mivel az ige a korpuszban nem fordul elő, és a használatára a szótárban csak egyetlen példa van, az ige bővebb szemantikájáról nem lehet megállapításokat tenni.

alapszó	északi	középső	déli	két
<i>suuri</i> 'vadállat'	<i>suuriš-</i>	<i>huuruču-</i>	<i>suuruj-</i>	<i>suuruj-</i>
	<i>minir-</i>	<i>mener-</i>		
				<i>peemi-</i>
	<i>kora-</i>			
<i>mat'ŋi</i> 'erdő'		<i>maže-</i>	<i>maže-</i> <i>ma'e-</i>	<i>madiŋ-</i>
		<i>uročati-</i>		
<i>ahot'hičat</i> 'vadászik' < or.			<i>axot'hiču-</i>	
<i>promyšl'jat</i> 'vadászik' < or.		<i>promišl'ajču-</i>	<i>promišl'ajču-</i>	

1. táblázat

A 'vadászni' ige

Csupán egy olyan ige van, amelyik mindegyik nyelvjárásban előfordul, ez pedig a Taz *suurišqo* ige, ami a vadállat szóval hozható kapcsolatba. Minden alakon megtalálható egy képző, amelynek elemzésére a 4. pontban térek vissza. Egyes szótárak azt is megemlítik, hogy ez az ige csak kis állatokra való vadászattal kapcsolatban használható. A korpuszadatok alapján az is megállapítható, hogy ez az ige általában (de nem kizárólag) mozgást jelentő igék mellett áll, és a vadászatra mint tevékenységre utal. Az ige mellett nem állhat tárgy.

- (1) *era-t* *aj* *köč'-ku-ŋ* *suuru-l'e*
 férj-POSS3SG megint megy-HAB-3SG vadászik-CVB
 'A férj megint elment vadászni.'
 PMP_1966_BodylessHead_flk.007 (Csaja)

Ezzel az igével szemantikailag szemben állnak azok az igék, amelyeket csak nagy állatra való vadászattal kapcsolatban lehet használni. Az északi nyelvjárásban ez a *minirqo* ige (Kuznyecova et al. 1980: 33, Kazakevics – Budnyanskaja 2010: 73). Az ige ritkán használatos, leggyakrabban a közép szelkup nyelvjárásokban használják. Az ige – hasonlóan a *suurišqo* igéhez – nem használható direkt tárggyal, viszont gyakran fordul elő mozgást jelentő igék mellett. Mindkét ige a vadászatot mint cselekvést írja le. Ugyanez

mondható el a *pemi-* igéről, amely azonban csak a ket nyelvjárásban fordul elő. A beszélők gyakran használják a *suuruj-* ige variánsaként. Az ige használatát a (3) példamondat szemlélteti.

- (2) *tab fa mener-ešpi-ya*
 ő jó vadászik-HAB-CO.3SG
 'Jól vadászott.'
 ChDN_1983_MotherInLaw_nar.021 (Vaszjugan)
- (3) *peemi-za-ŋ qwäs-sa-w šittə nāja-m.*
 vadászik-PST-3SG öl-PST-1SG.O kettő mókus-ACC
 'Vadásztam, elejtettem két mókust.'
 KMS_1960_Hunting_nar.050 (közép Ket)

Ezen kívül a taz nyelvjárásban adatolt a *koraqo* ige is, amelyet többnyire szintén a vadászat tárgyának további tisztázása nélkül használnak. Az ige csak olyan kontextusban fordul elő, ami azt aényt írja le, hogy a mondat alanya vadászatra indul(t). Tehát itt a mozgás kifejezésére kerül a hangsúly, nem pedig a vadászatra mint tevékenységre. Ezt akár úgy is felfoghatjuk, hogy az ige szemantikájában a cselekvés kezdetén van a hangsúly. Erdélyi szótárában (1969: 105) az ige csak 'megy, utazik' jelentéssel áll és ezt a korpuszadatok is alátámasztják. Következésképpen ez az ige tehát nem 'vadászni' jelentéssel bír, hanem 'mennni, elmenni'. A korpuszból származó mondatokban gyakran szerepel a *suurišqo* 'vadászni' igével. Ezt az alábbi két példával szemléltetem.

- (4) *aj suriš-kəw-min, kora-kkəw-min suuril'-lā*
 na vadászik-HAB-1PL megy-HAB-1PL vadászik-CVB
 'Na, mi is vadászunk, mi is járunk vadászni.'
 SMI_1965_IWasBornInChaselka_nar.004, (Taz)
- (5) *qəəli-l-la kora-mpəw-tit*
 hal-CAP-CVB megy-DUR-3PL
 'Ők is halászni járnak.'
 AZF_196X_Lifestory_nar.013 (Taz)

A fent bemutatott igék mellett a középső és a déli nyelvjárást beszélők két olyan igét (*axothiču-* és *promišlajču-*) is használnak, amelyeket az oroszból vettek át. Mindkét ige egy *-ču* képző segítségével épült be a nyelvbe, aminek azonban a szerepe csak arra korlátozódik, hogy a szó igei mivoltát jelölje. Az *axothičugu* ige csak szótárban (Bykonya 2005: 20) adatolt, míg a *promišlaj-*

čugu a korpuszban is előfordul. Ennek az az érdekessége, hogy az igejelölő (-*ču*) az eredeti orosz ige felszólító módú alakjához járul. Ez tipikus jelenség a szelkupban az idegen eredetű igék beillesztésekor. Az orosz igéek a következő jelentései vannak: 'kereskedni, kézműves tevékenységet folytatni, vmit beszerezni, olyan tevékenységet folytatni, ami a létfenntartáshoz szükséges'. A szelkup ige jelentése sokkal szűkebb, csak a létfenntartásra szűkült le, és mivel ez a szelkup kultúrában a vadászatot jelenti, ebben a jelentésben használatos.

- (6) *tat suurul'-gu (promišl'ajču-gu) aza tānu-a-nt.*
 te vadászni-INF vadászni-INF NEG tud-CO-2SG
 'Te nem tudod, hogy kell vadászni.'
 TFF_1967_FedkaVillageThief_flk.019 (közép Ob)

A fenti példamondatok alapján megállapíthatjuk, hogy a vadászat alapigéi mellett rendszerint nem áll tárgy. Ezeknek a jelentése a vadászat folyamatát mint cselekvést írja le.

3. A 'valamit beszerezni' jelentésű igék

Ahogy a 2. pontban láttuk, a szelkup igék egy része valamilyen igeképzőt hordoz. Ezt Janurik (1987: 56) kaptatív képzőnek nevezi, amihez a következő jelentést társítja: „valaminek (az alapszóban megjelölt dolognak) a beszerzésével foglalkozni”. Ugyanezt a jelentést társítja hozzá Helinski is (1998: 572). Azonban mindketten csak az északi nyelvjárásra koncentrálnak, de ez a funkció minden nyelvjárásban egy képzőhöz társítható, amelynek a formája azonban nem egységes. Az alapszó csak olyan főnév lehet, amely állat vagy egy növény (többnyire bogyók vagy fa) nevét fejezi ki, így az alapszó szemantikája korlátozott. Alapszóként állhatnak még pl. a 'víz', 'tej' stb. szavak is, hiszen ezeknek a beszerzésével is lehet foglalkozni. A képző más számjegyű nyelvekben is megvan, de az alakok etimológiailag nem kapcsolhatók össze. A nyenyecben a képző alakja *-n* (Fancsaly 1983, a nganaszanban *-tu*; Wagner-Nagy 2019: 529). Érdemes megjegyezni azt is, hogy a halászati tevékenységet kifejező ige (*qəəlišqo* 'halászni, horgászni' < *qəəli* 'hal') is ezzel a képzővel van ellátva, ugyanúgy, mint a fentebb bemutatott *suurišqo* ige, amelynek az alapszava *suuri* 'vadállat' (ld. 1. táblázat). A képző produktív, amit az is jelez, hogy jövevényszavakhoz is kapcsolható, pl. *kurpakašqo* 'fogolyra vadászni' < *kurpaka* 'fogoly' (oroszról). A 2. táblázat az egyes nyelvjárásokban előforduló képzők alakjait, valamint néhány példát mutat be. Jól látható, hogy egyes nyelvjárások párhuzamosan több alakot is használnak.

Nyelvjárás	Alak	Igei alak	Alapszó
közép Taz	-š	<i>qorqišqo</i> 'medvére vadászni'	<i>qorqi</i> 'medve'
		<i>kurišqo</i> 'hermelinre vadászni'	<i>kuri</i> 'hermelin'
		<i>topirišqo</i> 'bogyót szedni'	<i>topir</i> 'bogyó'
		<i>ütišqo</i> 'vizet hozni'	<i>üti</i> 'víz'
Tym	-ču	<i>tabečuğu</i> 'mókusra vadászni'	<i>tabek</i> 'mókus'
	-š	<i>täbešku</i> 'mókusra vadászni'	<i>täbe</i> 'mókus'
Narym	-ču	<i>tapeččegu</i> 'mókusra vadászni'	<i>tapek</i> 'mókus'
		<i>k^welčuğu</i> 'halászni'	<i>k^wel</i> 'hal'
Csaja	-s	<i>q^welisku</i> 'halászni'	<i>q^weli</i> 'hal'
közép Ob	-ču	<i>q^wälčuğu</i> 'halászni'	<i>q^wäl</i> 'hal'
	-s	<i>q^wälisku</i> 'halászni'	<i>q^wäl</i> 'hal'
közép Ket	-j	<i>näjajgu</i> 'mókusra vadászni'	<i>näja</i> 'mókus'
		<i>q^wäljigu</i> 'halászni'	<i>q^wäl</i> 'hal'
felső Ket	-s	<i>näjasgu</i> 'mókusra vadászni'	<i>näja</i> 'mókus'

2. táblázat

Kaptatív képző

Az alábbi példamondatok a kaptatív képző használatát szemléltetik.

- (7) *tabe-ča-j* *Sańka-xe* *šede-yut*.
mókus-CAP-1DU Szányka-COM kettő-LOC
'Mi ketten Szánykával mókusra vadásztunk.'
KFN_1967_Lifestory_nar.010 (Tym)
- (8) *näja-j-gu-s* *čoppir-i-j-gu-s*
mókus-CAP-HAB-PST.3SG bogyó-EP-CAP-HAB-PST.3SG
swänqi-j-gu-s
dió-CAP-HAB-PST.3SG
'Mókusra vadászott, bogyókat és diót szedett.'
KMS_1963_BearAteTwoWomen_nar.007 (Ket)

Amint azt a fenti példamondatokban láthatjuk, a kaptatív képző a 'bogyó' és a 'dió' szavakkal kapcsolatban is használható. A bogyó- vagy gombagyűjtés cselekvésének kifejezésére a 'szed, gyűjt(öget)' igék is alkalmasak. Ezt a (9)-es és (10)-es mondatok szemléltetik.

- (9) *man* *tamd'el* *qwas-sa-n* *kribi-m* *taqqil-gu*
én ma megy-PST-1SG gomba-ACC gyűjt-INF
'Ma elmentem gombát szedni.' BaEF 196X_Fishing_nar.008 (Csaja)

- (10) *naagur-to-ttə* *qwas-su-tt* *čobir-i-m* *wadi-gu*
három-DEF-POSS.3PL megy-PST-3PL bogyó-EP-ACC szed-INF
'Mindhárman elmentek bogyót gyűjteni.'
ChAE_196X_PickingBerries_nar.001 (Csaja)

A (10)-es mondatban a mondat alanya bogyókat gyűjtőget. Ez jól mutatja, hogy a két szerkezet párhuzamosan használható. Azonban a *wadigu-* ige csak a középső és a déli nyelvjárásokban fordul elő.

4. Összefoglalás

Láthattuk, hogy a szelkupban számos lehetőség van a vadászat és a gyűjtögetés tevékenységének kifejezésére. A 'vadászni' jelentésű alapigék többnyire a vadászat folyamatának a kifejezésére szolgálnak. Az igék mellett igen ritkán fordul elő tárgy, ha ezek mégis megjelennek, akkor ez nagy állatra – mint pl. rénszarvas, jávorszarvas vagy medve – utal. Az ige legtöbbször mozgást jelentő ige mellett konverbiumi alakban áll.

Azok a főnevek, amelyekhez a kaptatív képző kapcsolódik, túlnyomórészt kis állatokra, mint mókus, kacska, hal stb. utalnak vagy kis méretű növényi élelmiszerekre, mint dió és bogyó. Ezeket az igéket tárgy-fókuszú igéknek is nevezhetjük. Mint a fenti példák szemléltetik, a képző alakja nyelvjárási eltér, egy közös eredetre visszavezethető képző nem mutatható ki.

Irodalom

- ALATALO, JARMO 1998: Сўссыгўй эжипсан Кэткий кулани. Maksimkin-Jar, Helsinki.
BRYKINA, MARIA – JOSEFINA BUDZISCH [é.n.]: Dialectal variation in Selkup: challenges of a corpus study. (Kézirat)
BRYKINA, MARIA – ORLOVA, SVETLANA – WAGNER-NAGY, BEÁTA 2021: INEL Selkup Corpus. Version 2.0. Publication date 2021-12-31. Archived at Universität Hamburg. <https://hdl.handle.net/11022/0000-0007-F4D9-1>
BYKONYA, VALENTINA [Быконя, Валентина] (ред.) 2005: Селькупско-русский диалектный словарь. Изд. Томского гос. пед. университета, Томск.
ERDÉLYI, ISTVÁN 1969: Selkupisches Wörterverzeichnis: Tas-Dialekt. Akadémiai Kiadó, Budapest.
FANCALY, ÉVA 1983: A *jōnc* típusú igék és a PlGen. In: Bereczki, Gábor – Domokos, Péter (szerk.): Urálsztikai tanulmányok 1. (Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére.) ELTE, Budapest. 133–137.
GLUSKOV, SERGEJ – BAIDAK, ALEXANDRA – MAKSIMOVA, N. [Глушков, Сергей – Байдак, Александра – Максимова, Н.] 2011: Диалекты селькупского языка. In: Селькупы. Очерки традиционной культуры и селькупского языка. Томск, 49–63.

- HELIMSKI, EUGENE 1998: Selkup. In: Abondolo, Daniel (ed.), *The Uralic languages*. Routledge, London. 480–515.
- JANURIK, TAMÁS 1987: Das Funktionssystem der sölkupischen Verbalsuffixe. In: Hajdú, Péter – Mikola, Tibor – Róna-Tas, András (eds), *Papers on derivation in Uralic*. Szegeder und Turkuer Beiträge zur uralischen Derivation, Szeged. 47–61.
- KAZAKEVICS, OLGA – BUDNYANSZKAJA, E. M. [Казакевич, Ольга – Буднянская, Е. М.] 2010: *Диалектологический словарь селькупского языка (северное наречие)*. Баско, Екатеринбург.
- KUSTERER, KARIN 1987: *Die Jagd im Leben der Völker Westsibiriens*. Lang, Frankfurt am Main.
- KUZYNECOVA, NAGYEZSDA [Кузнецова, Надежда] 1995: *Грамматические категории южноселькупского глагола*. Томск.
- KUZYNECOVA, ARIADNA – HELIMSZKIJ, JEVGENYIJ – GRUSKINA, E. V. [Кузнецова, Ариадна – Хелимский, Евгений – Грушкина, Е. В.] 1980: *Очерки по селькупскому языку*. Издательство Московского университета, Москва.
- WAGNER-NAGY, BEÁTA 2019: *A grammar of Nganasan*. Brill, Leiden.

Rövidítések

1	1. személy	CVB	konverbium	LOC	lokatívusz
2	2. személy	DEF	határozott	NEG	tagadó
3	3. személy	DU	duális	O	tárgyas ragozás
ACC	tárgy eset	DUR	duratív	PL	többes szám
CAP	kaptatív képző	ep	kötő hangzó	POSS	birtokos
CO	koaffix	HAB	habituatív képző	PST	múlt idő
COM	komitatív	INF	főnévi igenév	SG	egyes szám

*

Which verb should I use to hunt?

The paper presents the linguistic means used to express the complex act of hunting, fishing and gathering in Selkup. The basic verbs of this act, which are monolexemic, such as ‘hunt,’ ‘fish’ and ‘gather,’ are presented and analyzed. In addition, the object-focused verbs, which are formed by a special suffix and denote the act of hunting a particular animal or obtaining a plant, are also analyzed.

Keywords: *hunting terminology, Selkup, captative suffix*

BEÁTA WAGNER-NAGY